

The Mediating Role of Citizenship Education in the Relationship between Educational Activities and Students' Religious and Social Education

Khosrow Nazari¹ | Hamid Alirezaloo²

1. **Corresponding Author:** Assistant Professor, Department of Educational Management, Farhangian University, Tehran, Iran.
Email: kh.nazari@cfu.ac.ir
2. Graduate in Educational Management, Department of Educational Management, Farhangian University, Tehran, Iran.
Email: hamidalirezaloo62@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research</p> <p>Received: 09/10/2025 Revised: 09/11/2025 Accepted: 12/12/2025 Published: 20/12/2025</p> <p>Keywords Religious Education, Social Education, Citizenship Education, Educational Activities.</p>	<p>Objective: The present study aimed to examine the mediating role of citizenship education in the relationship between educational activities and the religious and social education of junior high school students in Shahriar County during the 2024–2025 (1403-1404 SH) academic year.</p> <p>Method: In terms of purpose, this research was applied, and in terms of methodology, it was descriptive–correlational and based on a structural equation modeling approach. The statistical population consisted of school principals, teachers, and students. Using the Krejcie and Morgan table and simple random sampling, 114 principals, 297 teachers, and 384 students were selected as the sample. Data were collected using researcher-developed questionnaires on educational activities, religious education, social education, and citizenship education. Content validity of the questionnaires was confirmed using the Content Validity Ratio (CVR) and Content Validity Index (CVI), and the reliability was verified through Cronbach's alpha coefficient. Data analysis was conducted using descriptive and inferential statistics with SPSS and SmartPLS software.</p> <p>Findings: The findings indicated that there were positive, direct, and statistically significant relationships between educational activities and religious education ($r = 0.530$), social education ($r = 0.408$), and citizenship education ($r = 0.524$) at the $p \leq 0.01$ level. In addition, the indirect effect of educational activities on social education through citizenship education ($r = 0.501$) was greater than the direct effect. In contrast, the indirect effect of educational activities on religious education through citizenship education was lower than its direct effect on religious education ($r = 0.353$).</p> <p>Conclusion: School educational activities play a significant role in strengthening students' religious and social education; however, citizenship education, as a mediating variable, exerts a more prominent influence on the enhancement of social education. Therefore, a purposeful attention to citizenship education within school educational programs is necessary.</p>

Cite this article

Nazari, K., Alirezaloo, H. K. (2025). The Mediating Role of Citizenship Education in the Relationship between Educational Activities and Students' Religious and Social Education. *Applied Issues in Islamic Education*, 10 (3), 115-142.
<http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.3.4>

© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education.

EXTENDED ABSTRACT

Background and Objective: Religious and social education of students constitutes one of the fundamental goals of the education system of the Islamic Republic of Iran, as emphasized in upstream policy and planning documents. School educational activities, as a significant component of the informal curriculum, play a crucial role in achieving these objectives. However, the findings of several studies indicate that the effectiveness of such activities in institutionalizing religious and social values has not always been satisfactory.

On the other hand, previous research has mainly focused on examining the direct relationships between educational activities and educational outcomes, paying less attention to the explanatory role of mediating variables. In this context, citizenship education, as a complementary and integrative dimension linking religious and social education, has been less frequently and systematically examined empirically within the framework of school educational activities.

Accordingly, the central issue of the present study is to explain the mechanism through which educational activities influence students' religious and social education and to investigate the mediating role of citizenship education in this relationship. The main objective of the study is to examine the mediating role of citizenship education in the relationship between educational activities and the religious and social education of junior high school students in Shahriar County during the 2024–2025 (1403-1404 SH) academic year.

Method: The present study was applied in terms of purpose, and descriptive–correlational in terms of methodology, and was conducted using a structural equation modeling approach. The statistical population consisted of principals, teachers, and junior high school students in Shahriar County during the 2024–2025 (1403-1404 SH) academic year. Given the large population and in order to enhance the generalizability of the findings, the research sample was selected based on the Krejcie and Morgan table using simple random sampling. The sample included 114 principals, 297 teachers, and 384 students.

Data were collected using four researcher-developed questionnaires on educational activities, religious education, social education, and citizenship education, each designed according to the characteristics of the respondent groups. The content validity of the questionnaires was confirmed through expert judgment as well as the Content Validity Ratio (CVR) and the Content Validity Index (CVI). The reliability of the instruments was assessed using Cronbach's alpha coefficient, which ranged from 0.70 to 0.96, indicating a desirable level of reliability.

Data analysis was performed using descriptive and inferential statistics, including Pearson's correlation coefficient and structural equation modeling, with SPSS and SmartPLS software.

Findings: The findings revealed that school educational activities had a positive and statistically significant relationship with the religious education of junior high school students ($r = 0.53$, $p < 0.01$), indicating that improvements in the quality and quantity of educational activities are associated with the enhancement of students' religious beliefs, attitudes, and behaviors.

In addition, a positive and statistically significant relationship was observed between educational activities and students' social education ($r = 0.408$, $p < 0.01$), suggesting that such activities are related to improved social interactions, cooperation, and responsibility among students.

The results also indicated a positive and statistically significant relationship between educational activities and students' citizenship education ($r = 0.524$, $p < 0.01$). This finding demonstrates that educational activities play an effective role in strengthening components such as law-abiding behavior, social participation, and respect for the rights of others.

The results of structural equation modeling showed that educational activities had a significant direct effect on religious education ($\beta = 0.504$) and social education ($\beta = 0.212$). Moreover, educational activities exerted a stronger indirect effect on social education through citizenship education ($\beta = 0.501$) compared to the direct effect, indicating a significant mediating role of citizenship education in this relationship.

With regard to religious education, the indirect effect of educational activities through citizenship education ($\beta = 0.353$) was lower than the direct effect, although the mediating role of citizenship education remained statistically significant. Model fit indices and coefficients of determination indicated that the research variables explained a substantial proportion of the variance in religious education ($R^2 = 0.861$) and social education ($R^2 = 0.765$).

Discussion and Conclusion: The results of the present study indicate that school educational activities play a significant role in achieving the objectives of students' religious and social education and can be regarded as one of the key instruments of the educational system in fostering a balanced development of students' individual and social dimensions. These findings clearly address the main research question and fulfill the study's objective of explaining the mechanisms through which educational activities exert their influence via both direct and indirect pathways. In particular, confirmation of the mediating role of citizenship education suggests that educational activities are most effective when they lead to the development of citizenship competencies such as responsibility, social participation, and respect for collective norms.

From a theoretical perspective, the findings reinforce the position of citizenship education as a linking construct between religious and social education, demonstrating that these three educational dimensions are formed not in isolation but within an interactive and complementary framework. From a practical standpoint, the results emphasize the need to reconsider the design and implementation of school educational activities in a manner that goes beyond the transmission of theoretical concepts and provides opportunities for students to gain practical experience in participation, social responsibility, and ethical living. Such an approach can offer valuable guidance for educational policymakers, school administrators, and educational counselors in developing purposeful and effective programs.

Despite the meaningful findings, the present study faced certain limitations, including reliance on self-report instruments and a focus on a specific geographical area, which necessitates caution in generalizing the results. Accordingly, it is recommended that future research adopt

mixed-method approaches and be conducted in more diverse cultural contexts to examine more deeply the mechanisms through which educational activities influence various dimensions of students' education.

Acknowledgments:

The authors would like to express their appreciation to the principals, teachers, and junior high school students of Shahriar County for their cooperation.

Ethical Considerations:

This study was conducted in accordance with ethical principles of human research, including obtaining informed consent and ensuring the confidentiality of the data.

Conflict of Interest:

The authors declare that there is no conflict of interest in conducting this research.

نقش میانجی تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی با تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان

خسرو نظری^{۱*} | حمید علیرضالو^۲

۱. نویسنده مسئول: استادیار گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: kh.nazari@cfu.ac.ir
۲. دانش‌آموخته مدیریت آموزشی، گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: hamidalirezaloo62@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۱۸ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۱ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹</p> <p>کلیدواژه‌ها: تربیت دینی، تربیت اجتماعی، تربیت شهروندی، فعالیت‌های پرورشی.</p>	<p>هدف: پژوهش با هدف بررسی نقش میانجی تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی با تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان دوره متوسطه اول شهرستان شهریار در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ انجام شد.</p> <p>روش: پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش اجراء، توصیفی — همبستگی و مبتنی بر مدل معادلات ساختاری بود. جامعه آماری شامل مدیران، دبیران و دانش‌آموزان بود که بر اساس جدول کرجسی و مورگان و با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، ۱۱۴ مدیر، ۲۹۷ دبیر و ۳۸۴ دانش‌آموز به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌های محقق‌ساخته فعالیت‌های پرورشی، تربیت دینی، تربیت اجتماعی و تربیت شهروندی بود که روایی محتوایی آنها با شاخص‌های CVI و CVR و پایایی با آلفای کرونباخ تأیید شد. تحلیل داده‌ها با آمار توصیفی و استنباطی و نرم‌افزارهای SPSS و SmartPLS انجام گرفت.</p> <p>یافته‌ها: براساس یافته‌ها، میان فعالیت‌های پرورشی با تربیت دینی ($r=0/530$)، تربیت اجتماعی ($r=0/408$) و تربیت شهروندی ($r=0/524$) در سطح $p=0/01$ رابطه مثبت، مستقیم و معناداری وجود دارد. همچنین، تأثیر غیرمستقیم فعالیت‌های پرورشی بر تربیت اجتماعی ($r=0/501$) از طریق تربیت شهروندی بیش از تأثیر مستقیم آن بود؛ درحالی‌که تأثیر غیرمستقیم فعالیت‌های پرورشی بر تربیت دینی از طریق تربیت شهروندی کمتر از تأثیر مستقیم آن بر تربیت دینی گزارش شد ($r=0/353$).</p> <p>نتیجه‌گیری: فعالیت‌های پرورشی مدارس نقش مؤثری در تقویت تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان دارند؛ با این حال، تربیت شهروندی به‌عنوان متغیر میانجی، تأثیر برجسته‌تری بر ارتقای تربیت اجتماعی ایفا می‌کند. از این رو، توجه هدفمند به تربیت شهروندی در برنامه‌های پرورشی مدارس ضروری است.</p>

نظری، خسرو، و علیرضالو، حمید (۱۴۰۴). نقش میانجی تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی با تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱۰ (۳)، ۱۱۵-۱۴۲.
<http://dx.doi.org/10.22034/qaiie.10.3.4>

استناد

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

مقدمه

تقویت ارزش‌های الهی و معنوی از سیاست‌های محوری نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که جهت‌گیری برنامه‌های درسی رسمی و غیررسمی را تحت تأثیر قرار داده است. در مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، تربیت دینی به‌عنوان یکی از ارکان اساسی نظام تعلیم و تربیت، ناظر بر پرورش ابعاد اعتقادی، عبادی و اخلاقی دانش‌آموزان و زمینه‌ساز شکل‌گیری شخصیت متوازن و تحقق حیات طیبه معرفی شده است. همچنین در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و سیاست‌های کلی تحول در آموزش و پرورش، بر تربیت انسان‌هایی مؤمن و اخلاق‌مدار و به نقش محوری معلمان در تحقق اهداف تربیتی تأکید شده است. سند برنامه درسی ملی (۱۳۹۱) نیز مدرسه را کانون اصلی تحقق اهداف تربیتی و جلوه‌ای از مراتب حیات طیبه می‌داند. بر همین اساس، در آیین‌نامه اجرایی مدارس (۱۴۰۰)، مدرسه به‌عنوان محور تحقق تربیت دینی، موظف به فراهم‌سازی زمینه رشد متوازن دانش‌آموزان و کمک به درک صحیح آنان از نسبت خود با خدا، خویشتن، دیگران و جهان آفرینش معرفی شده است. در مجموع، تربیت دینی به‌عنوان هدف غایی نظام آموزشی در تمامی سطوح سیاست‌گذاری مورد توجه قرار دارد و وزارت آموزش و پرورش متولی اصلی تحقق آن در دوره پیش از دانشگاه به‌شمار می‌آید.

با وجود تأکید اسناد بالادستی بر تربیت دینی، یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد مدارس در تحقق این مأموریت و درونی‌سازی آموزه‌های دینی در زندگی روزمره دانش‌آموزان با چالش‌های جدی مواجه‌اند و برنامه‌های پرورشی از اثربخشی مورد انتظار برخوردار نیستند. پژوهش‌ها حاکی از آن است که تحقق اهداف تربیت دینی مستلزم توجه هم‌زمان به ابعاد نگرشی، رفتاری و هویتی دانش‌آموزان است. در این زمینه، پژوهش‌ها نشان می‌دهد که آموزش‌های دینی مدارس تأثیر معناداری بر نگرش و رفتار دینی دانش‌آموزان نداشته است (ادیب‌منش، ۱۴۰۲: ۴۲). همچنین، ضعف مدارس در ایجاد انگیزه و اشتیاق نسبت به حیات طیبه از دیگر چالش‌های مطرح‌شده در حوزه تربیت دینی است (مزیدی، ایران‌پور و خوشبخت، ۱۳۹۶: ۲۶). افزون بر این، علی‌رغم تلاش‌های گسترده نظام آموزش و پرورش و دستیابی به برخی موفقیت‌ها، همچنان موانع اساسی در مسیر تحقق تربیت دینی دانش‌آموزان وجود دارد (شمشیری، شیروانی‌شیری و زارعی، ۱۴۰۰: ۲۴۸). بر این اساس، بسیاری از پژوهشگران بر اهمیت توجه به عوامل ساختاری مدرسه؛ طراحی الگوهای تربیتی متناسب با دوره‌های رشدی و توانمندسازی جامع معلمان در اجرای مؤثر فعالیت‌های پرورشی تأکید دارند (اشرفی‌سلطان‌احمدی، کیهان، ملکی‌آوارسین، و یاری‌حاج‌عطالو، ۱۴۰۰: ۲۷؛ و صمدی، ۱۴۰۱: ۵۱). همچنین، پژوهش‌ها هماهنگی هدفمند میان خانواده، مدرسه و جامعه و بازنگری مبتنی بر شواهد در اهداف، محتوا و روش‌های آموزش دینی را از عوامل مهم در افزایش اثربخشی فعالیت‌های پرورشی مدرسه برای نهادینه‌سازی تربیت دینی دانش‌آموزان گزارش کرده‌اند (سیاحی‌زاده‌فرد، ۱۴۰۳: ۲۳؛ کیانی و پورجمشیدی، ۱۴۰۰: ۱۲۹).

تربیت اجتماعی یکی از ارکان اساسی نظام تعلیم و تربیت است که همراه با تربیت دینی، نقش بنیادینی در رشد متوازن فرد و پویایی جامعه ایفا می‌کند. پژوهشگران پرورش بعد اجتماعی دانش‌آموزان را از مأموریت‌های اصلی نظام آموزشی می‌دانند و تأکید دارند که تداوم حیات جامعه به تحقق این امر

وابسته است (یزدانی، عباسی، حسنی و علی‌عسکری، ۱۳۹۷: ۹۶). مدارس به‌عنوان بستر مهم جامعه‌پذیری و انتقال ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی شناخته شده‌اند و نقش آن‌ها در پرورش مهارت‌ها و نگرش‌های اجتماعی برای مشارکت مسئولانه دانش‌آموزان مورد تأکید است (محمدی‌نعمت‌آباد، سجادیه و باقری‌نوع‌پرست، ۱۴۰۲: ۵۶). اسناد بالادستی نیز بر هماهنگی مبانی دینی و ارزش‌های اجتماعی، تقویت مهارت‌های ارتباطی، اخلاق اجتماعی و مسئولیت‌پذیری به‌عنوان محورهای اصلی تربیت اجتماعی تأکید دارند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰؛ تقی‌پور‌حویزی، شیخی‌فینی، مهرمحمدی و سماوی، ۱۴۰۲: ۱۰۰).

با این حال، پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مدارس در تحقق تربیت اجتماعی با چالش‌هایی مواجه‌اند، چرا که تمرکز عمده بر آموزش نظری است و پرورش مهارت‌های زندگی، ارتباط مؤثر، تاب‌آوری و همدلی کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ از این‌رو، کم‌رنگ شدن فعالیت‌های تربیتی و پرورشی مدارس ریشه بسیاری از آسیب‌های تربیت اجتماعی دانش‌آموزان است (خضری، ۱۴۰۳: ۱۲ و ۱۸). همچنین، تأثیرات سریع تغییرات فناوری و اجتماعی مانند شبکه‌های اجتماعی و هویت دیجیتال بر تربیت اجتماعی دانش‌آموزان از دیگر چالش‌های مهم است (موسوی‌ندوشن، نیلی‌احمدآبادی و نیستانی، ۱۴۰۱: ۴۲). در این زمینه، تأکید بر توازن آموزش نظری و فعالیت‌های پرورشی، ارتقای مهارت‌های اجتماعی، توانمندسازی معلمان و تقویت تعامل خانواده و مدرسه به‌عنوان راهکارهای مؤثر مطرح شده است (قربانی و جمعه‌نیا، ۱۳۹۷: ۲۰). در نهایت، تقویت هم‌زمان و هماهنگ تربیت اجتماعی و دینی می‌تواند زمینه‌ساز حضور آگاهانه، مؤثر و مسئولانه دانش‌آموزان در جامعه باشد. پژوهش‌ها بر ضرورت بازنگری در رویکردهای آموزشی و توجه توأمان به این دو بُعد تأکید دارند تا اهداف کلان نظام آموزش و پرورش بهتر محقق گردد.

از دیگر ابعاد بنیادین تربیت که پیوندی وثیق با تربیت دینی و اجتماعی دارد، تربیت شهروندی است که در نظام‌های آموزشی معاصر به‌عنوان بعدی مکمل و پیونددهنده مورد توجه قرار گرفته است (غلامی و مشهدی‌زاده، ۱۳۹۹: ۷۰). یونسکو (۲۰۱۵) تربیت شهروندی را راهبردی برای دستیابی به صلح پایدار، همزیستی مسالمت‌آمیز و توسعه انسانی معرفی می‌کند و آن را فرایندی برای آماده‌سازی افراد جهت زیست مسئولانه، قانون‌مدارانه و ارزش‌محور می‌داند (احمدی‌دستجردی، رشادت‌جو، قورچیان و محمدداوودی، ۱۴۰۰: ۲۹۱). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که تربیت شهروندی، ضمن درونی‌سازی ارزش‌ها، مشارکت آگاهانه و مسئولانه شهروندان را تقویت می‌کند و به همبستگی اجتماعی و سرمایه اجتماعی می‌افزاید (آرنوت، کیسلی‌هیفورد و یبوا، ۲۰۱۸؛ المماری، ۲۰۲۱). اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران نیز بر تربیت شهروندانی خودباور، مسئول و مشارکت‌جو تأکید داشته و مدرسه را بستر اصلی تحقق این اهداف می‌داند (شرف، قورچیان، نامی، و صباحی‌زاده، ۱۴۰۳: ۴۵۸). با این حال، برخی پژوهش‌های داخلی نشان می‌دهد که تحقق عملی تربیت شهروندی در مدارس با چالش‌هایی همراه بوده و هنوز الگوی منسجم و بومی‌شده‌ای برای تربیت شهروندی به‌طور کامل استقرار نیافته است؛ به‌گونه‌ای که برخی ارزش‌های شهروندی همچون قانون‌مداری و همزیستی اجتماعی نیازمند تقویت بیشتری در برنامه‌های

آموزشی و تربیتی هستند (محمدی، ۱۴۰۱: ۱۰۶؛ کرمی، کچوئیان‌جوادی، قدمی و محبی، ۱۴۰۰: ۳۸). در مقابل، مطالعات بین‌المللی بر نقش مؤثر فعالیت‌های پرورشی و مشارکتی مدرسه‌محور، مانند شوراهای دانش‌آموزی و فعالیت‌های داوطلبانه، در نهادینه‌سازی ارزش‌های شهروندی و تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأکید دارند (چو، ۲۰۱۸؛ هریسون و پولیزی، ۲۰۲۲). از این رو، بازنگری تدریجی در محتوای درسی و تقویت فعالیت‌های پرورشی و مشارکتی مدارس، در چارچوب اسناد بالادستی و مبانی تربیت اسلامی، می‌تواند به تحقق مؤثرتر اهداف تربیت‌شهروندی کمک کند.

در دهه‌های اخیر، برنامه‌ها و فعالیت‌های پرورشی دانش‌آموزان به‌عنوان بخشی از برنامه‌های درسی غیررسمی، در کنار آموزش رسمی، نقش مؤثری در رشد همه‌جانبه، پرورش استعدادها و تقویت مهارت‌های اجتماعی و هویت اخلاقی و دینی ایفا کرده‌اند (دیبایی‌صابر و رحیمی‌سجاسی، ۱۴۰۱: ۳۴۵؛ عبدالمحمدی، فقیه‌آرام، شفیعی، اسمعیل‌زاده، و سوسه‌هایی، ۱۴۰۲: ۲۴۶). این فعالیت‌ها که عمدتاً داوطلبانه و خارج از فضای کلاس اجرا می‌شوند، به رشد شخصی، اجتماعی و فرهنگی دانش‌آموزان کمک می‌کنند (سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۳؛ و بوکلی و لی، ۲۰۲۱). مدیران و مربیان پرورشی توانمند با برنامه‌ریزی هدفمند و هدایت آگاهانه نقش مهمی در تحقق اهداف تربیتی دارند (عابدی، منادی، خادمی‌اشکذری و کیامنش، ۱۳۹۷: ۱۴۷؛ افتخاری‌شهری، مومنی‌مهموئی، اکبری، و عجم، ۱۴۰۲: ۹). همچنین روابط مثبت معلمان با دانش‌آموزان در شکوفایی توانمندی‌های آنان مؤثر است (عبدالمحمدی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۷). بنابراین، بخش عمده‌ای از رسالت اصلی مدرسه از طریق برنامه‌ها و فعالیت‌های پرورشی تحقق می‌یابد. در نظام آموزش‌وپرورش ایران، فعالیت‌های پرورشی نقش کلیدی در انتقال ارزش‌های دینی و اجتماعی دارند؛ اما میزان تأثیر این فعالیت‌ها بر تربیت شهروندی و به تبع آن بر تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان، تاکنون به‌صورت تجربی و تحلیلی مورد بررسی قرار نگرفته است. بر این اساس، مدل مفهومی پژوهش حاضر بر پایه نظریه‌های تعلیم‌وتربیت اسلامی، یافته‌های معاصر و اسناد بالادستی طراحی شده است؛ اسنادی که تربیت دینی، تربیت اجتماعی و تربیت شهروندی را ابعاد مکمل و درهم‌تنیده می‌دانند. تربیت دینی هویت اخلاقی و ارزشی را شکل می‌دهد، تربیت اجتماعی مشارکت مسئولانه را می‌آموزد و تربیت شهروندی به‌عنوان واسطه، ارزش‌ها و مسئولیت‌پذیری فردی و جمعی را تقویت می‌کند. از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش میانجی تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان دوره متوسطه اول انجام شده است. در ادامه، برای تبیین دقیق‌تر این موضوع، پیشینه پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط مرور خواهد شد.

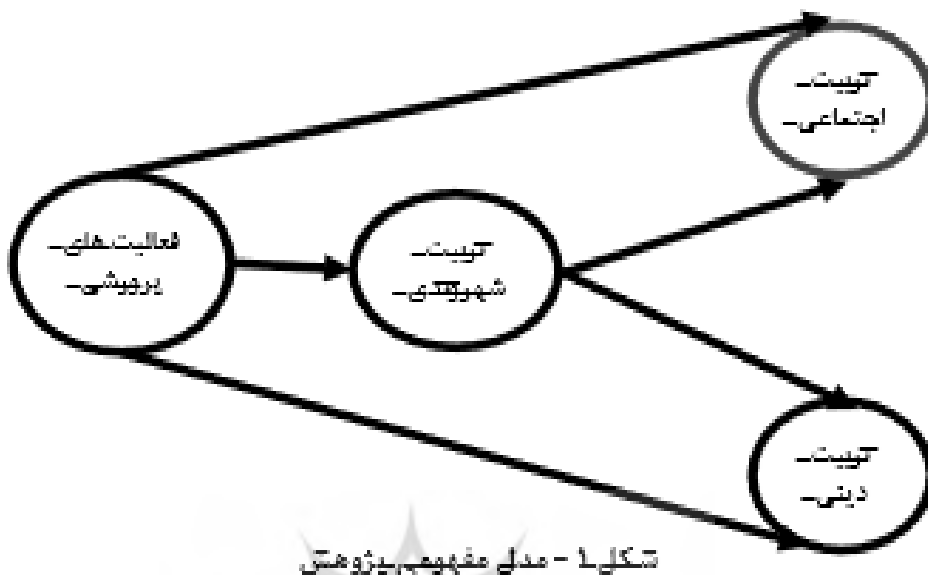
پیشینه پژوهش

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات جامع و یکپارچه درباره نقش فعالیت‌های پرورشی در تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان، به‌ویژه با توجه به نقش میانجی تربیت شهروندی، محدود است. با این حال، پژوهش‌های موجود به‌صورت پراکنده بر اهمیت مدرسه و فعالیت‌های پرورشی در شکل‌گیری ابعاد مختلف تربیتی تأکید دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد اثربخشی فعالیت‌های پرورشی زمانی تحقق

می‌یابد که این فعالیت‌ها با فرهنگ ایرانی - اسلامی سازگار بوده، بر مشارکت فعال دانش‌آموزان استوار باشند و در بستر مدیریتی و سازمانی مناسب اجرا شوند (عبدالمحمدی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵۳). همچنین، عواملی همچون نگرش مدیران، فرهنگ مدرسه، تعامل هماهنگ میان برنامه درسی، معلمان و رسانه‌ها و پیوند محتوای آموزشی با زندگی واقعی، در ارتقای تربیت دینی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند (عابدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۷؛ نظری و معصومی، ۱۳۹۷: ۱۰۹). از سوی دیگر، پژوهش‌ها در حوزه تربیت اجتماعی بر نقش فعالیت‌های پرورشی و فوق‌برنامه، شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان و برنامه درسی پنهان در تقویت مهارت‌های اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و فرایند جامعه‌پذیری دانش‌آموزان تأکید کرده‌اند (موسوی‌ندوشن، نیلی‌احمدآبادی و نیستانی، ۱۴۰۱: ۴۰؛ طالبی، مصدق و مبارکی، ۱۴۰۱: ۴۵). افزون بر این، نقش فناوری و شبکه‌های اجتماعی در شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارهای شهروندی و نیز اهمیت اعتماد اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و تعهد دینی به‌عنوان مؤلفه‌های مشترک تربیت دینی و اجتماعی، مورد توجه پژوهش‌ها قرار گرفته است (اباذری، مزیدی‌شرف‌آبادی و هاشمی، ۱۴۰۰: ۱۱۷۲؛ کمالپورخوب، نظری و کمالپورخوب، ۱۴۰۰: ۱۶۳). جمع‌بندی پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که فعالیت‌های پرورشی مدرسه، ظرفیت قابل‌توجهی در ارتقای ابعاد مختلف تربیت دانش‌آموزان، از جمله تربیت دینی و اجتماعی دارند؛ با این حال، بخش عمده مطالعات انجام‌شده بر بررسی روابط مستقیم میان متغیرها متمرکز بوده و کمتر به تبیین سازوکارهای واسطه‌ای اثرگذاری این فعالیت‌ها پرداخته‌اند. به‌ویژه، نقش تربیت شهروندی به‌عنوان متغیری میانجی که می‌تواند پیوند میان فعالیت‌های پرورشی و پیامدهای تربیتی را توضیح دهد، در پژوهش‌های داخلی و خارجی کمتر به‌صورت نظام‌مند و تجربی بررسی شده است. همچنین، غلبه رویکردهای توصیفی، استفاده از مدل‌های تحلیلی ساده و توجه محدود به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی بومی، از جمله کاستی‌های مطالعات پیشین به‌شمار می‌آید. این خلأها ضرورت تدوین چارچوبی مفهومی را برجسته می‌سازد که بتواند روابط علی میان فعالیت‌های پرورشی، تربیت شهروندی و ابعاد دینی و اجتماعی تربیت را به‌صورت منسجم تبیین کند.

مدل مفهومی پژوهش و تبیین روابط متغیرها

بر اساس مبانی نظری تعلیم و تربیت اسلامی، اسناد بالادستی و یافته‌های پژوهشی، مدل مفهومی پژوهش بر این فرض استوار است که فعالیت‌های پرورشی مدرسه می‌توانند به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر تربیت دینی و اجتماعی دانش‌آموزان اثرگذار باشند. این تأثیر غیرمستقیم از مسیر تقویت شایستگی‌های شهروندی، شامل درونی‌سازی ارزش‌ها، مهارت‌های اجتماعی و مسئولیت‌پذیری صورت می‌گیرد. تربیت شهروندی در این مدل، نقش میانجی و تسهیل‌کننده انتقال اثر فعالیت‌های پرورشی به تربیت دینی و اجتماعی را ایفا می‌کند (شکل ۱).

این مدل، ضمن اتکا بر شواهد نظری و تجربی، چارچوبی تحلیلی برای آزمون روابط مستقیم و غیرمستقیم میان متغیرها فراهم می‌آورد و مبنای تدوین فرضیه‌های پژوهش قرار می‌گیرد. بر اساس این مدل مفهومی، فرضیه‌های تحقیق به شرح زیر تدوین شده‌اند:

۱. تربیت شهروندی نقش میانجی بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی دارد.

۲. تربیت شهروندی نقش میانجی بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت اجتماعی دارد.

این مدل مفهومی چارچوبی منسجم و بومی برای تحلیل تأثیر فعالیت‌های پرورشی بر تربیت چندبعدی دانش‌آموزان، به ویژه از مسیر میانجی تربیت شهروندی، ارائه می‌دهد و می‌تواند به توسعه نظری و عملی در نظام تعلیم و تربیت کمک کند.

روش پژوهش

این پژوهش کاربردی با رویکرد توصیفی-همبستگی و بهره‌گیری از مدل‌سازی معادلات ساختاری انجام شد. جامعه آماری شامل ۱۶۲ مدیر، ۱۲۸۶ دبیر و ۳۸۷۵۶ دانش‌آموز دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ بود. نمونه‌گیری به صورت تصادفی ساده و بر اساس جدول کرجسی و مورگان^(۱۹۷۰) صورت گرفت که منجر به انتخاب ۱۱۴ مدیر، ۲۹۷ دبیر و ۳۸۴ دانش‌آموز شد. گردآوری داده‌ها از طریق چهار پرسشنامه محقق‌ساخته با عناوین «فعالیت‌های پرورشی»، «تربیت دینی»، «تربیت اجتماعی» و «تربیت شهروندی» انجام گرفت. این پرسشنامه‌ها متناسب با گروه‌های مدیران، دبیران و دانش‌آموزان طراحی و در سه نسخه هم‌ارز شامل نسخه خودگزارشی دانش‌آموزان و نسخه‌های دیگرگزارشی مدیران و

دبیران اجرا شدند. پرسشنامه‌ها بر اساس اسناد بالادستی آموزش و پرورش و پژوهش‌های مرتبط تدوین و گویه‌های آنها با تمرکز بر فعالیت‌های پرورشی مدارس مانند مراسم آغازین (صبحگاه یا ظهرگاه)، نماز جماعت و مسابقات فرهنگی-هنری طراحی شده‌اند. پاسخ‌ها در مقیاس پنج‌گزینه‌ای لیکرت از «خیلی کم (۱)» تا «خیلی زیاد (۵)» نمره‌گذاری شدند. روایی صوری و محتوایی پرسشنامه‌ها با نظر اساتید و متخصصان حوزه تأیید و شاخص‌های نسبت روایی محتوایی (CVR) و روایی محتوایی (CVI) در سطح مطلوب ارزیابی شدند. همچنین پایایی ابزار در پیش‌آزمون و نمونه اصلی با ضریب آلفای کرونباخ بین ۰/۷۰ تا ۰/۹۶. تأیید گردید که نشان‌دهنده قابلیت اعتماد بالا در هر چهار نسخه پرسشنامه‌ها است.

پرسشنامه فعالیت‌هاک پرورشی (دانش‌آموزان، مدیران و دبیران)

برای سنجش فعالیت‌های پرورشی، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته در سه نسخه هم‌ارز برای دانش‌آموزان (خودگزارشی)، مدیران و دبیران (دیگرگزارشی) طراحی شد تا رفتارها و نگرش‌های دانش‌آموزان از منابع مختلف بررسی و اعتبار یافته‌ها افزایش یابد. این پرسشنامه دارای دو مؤلفه هنجار رفتاری (۳ گویه) و هنجار نگرشی (۴ گویه) است. مقیاس پاسخ‌دهی گویه‌های رفتاری بر اساس فراوانی (بیش از سه روز، ۳ روز، ۲ روز، یک روز و هرگز) و گویه‌های نگرشی بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت (خیلی زیاد، زیاد، تاحدودی، کم و خیلی کم) تنظیم شد. حداکثر نمره قابل کسب در این پرسشنامه ۳۵ و حداقل آن ۷ بود. پرسشنامه برای بررسی روایی محتوایی در اختیار ۸ نفر از متخصصان علوم تربیتی و مدیریت قرار گرفت. نسبت روایی محتوایی (CVR) برای کل پرسشنامه ۰/۹۳ و برای مؤلفه‌های هنجار رفتاری و نگرشی به ترتیب ۰/۹۱ و ۰/۹۴ محاسبه شد. همچنین، شاخص روایی محتوایی (CVI) برای کل پرسشنامه ۰/۹۱ و برای مؤلفه‌ها به ترتیب ۰/۹۲ و ۰/۸۹ به دست آمد. با توجه به مقادیر به دست آمده، روایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. سنجش پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ و ۰/۸۸۲ به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی مطلوب پرسشنامه است.

پرسشنامه نقش فعالیت‌هاک پرورشی بر تربیت دینی

این پرسشنامه با هدف سنجش نقش فعالیت‌های پرورشی در ساحت‌های اعتقادی، عبادی و اخلاقی تربیت دینی طراحی شد. پرسشنامه دارای چهار مؤلفه اصلی شامل هویت دینی، تلاش برای ارتقای معنوی، حفظ کرامت و عزت نفس، و التزام عملی به ارزش‌های دینی است که هر یک با ۴ گویه سنجیده می‌شوند. در مجموع، پرسشنامه شامل ۱۶ گویه بوده و دامنه نمرات آن بین ۱۶ تا ۸۰ متغیر است. نمره‌گذاری گویه‌ها بر اساس طیف ۵ تایی لیکرت (خیلی زیاد، زیاد، تاحدودی، کم و خیلی کم) انجام شد. پرسشنامه برای بررسی روایی محتوایی در اختیار ۸ نفر از متخصصان علوم تربیتی و مدیریت قرار گرفت. مقدار CVI برای کل پرسشنامه ۰/۹۶ و برای خرده مقیاس‌های هویت دینی، ارتقای معنوی، حفظ کرامت و عزت نفس و التزام عملی به ارزش‌های دینی به ترتیب ۰/۹۷، ۰/۹۵، ۰/۹۳ و ۰/۹۶ محاسبه شد. همچنین، مقدار CVI برای کل پرسشنامه ۰/۹۷ و برای خرده مقیاس‌های هویت دینی، ارتقای معنوی، حفظ کرامت و عزت نفس و التزام عملی به ارزش‌های دینی به ترتیب ۰/۹۴، ۰/۹۳، ۰/۹۰ و ۰/۹۵ محاسبه شد. با توجه به مقادیر به دست آمده، روایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. سنجش پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۹۰۳ به دست آمد که بالاتر از ۰/۷ و قابل قبول است.

پرسشنامه نقش فعالیت‌های پرورشی بر تربیت اجتماعی

به منظور سنجش نقش فعالیت‌های پرورشی در تربیت اجتماعی دانش‌آموزان، از مؤلفه‌های تربیت اجتماعی مندرج در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و پژوهش شجاعی شمیرانی، سرمدی، ملکی و صمدی (۱۴۰۲) شامل مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی، رعایت قوانین و مهارت‌های ارتباطی استفاده شد. بر این اساس، چهار مؤلفه مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی، قانون‌پذیری و مهارت‌های ارتباطی انتخاب گردید. این پرسشنامه در مجموع شامل ۱۶ گویه است که هر مؤلفه با ۴ گویه سنجیده می‌شود و دامنه نمرات آن بین ۱۶ تا ۸۰ متغیر است. نمره‌گذاری گویه‌ها بر اساس طیف ۵ تایی لیکرت (خیلی زیاد، زیاد، تاحدودی، کم و خیلی کم) انجام شد. پرسشنامه برای بررسی روایی محتوایی در اختیار ۸ نفر از کارشناسان علوم اجتماعی قرار گرفت. مقدار CVR برای کل پرسشنامه ۰,۹۵ و برای خرده مقیاس‌های مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی، قانون‌پذیری و مهارت ارتباطی به ترتیب ۰,۹۵، ۰,۹۲، ۰,۹۱ و ۰,۹۷ محاسبه شد. همچنین، مقدار CVI برای کل پرسشنامه ۰,۹۳ و برای خرده مقیاس‌های مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی، قانون‌پذیری و مهارت ارتباطی به ترتیب ۰,۹۳، ۰,۹۶، ۰,۹۰ و ۰,۹۵ محاسبه شد. با توجه به مقادیر به دست آمده، روایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. سنجش پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ۰,۹۳۵ به دست آمد که بالاتر از ۰,۷ و قابل قبول است.

پرسشنامه نقش فعالیت‌های پرورشی بر تربیت شهروندی

به منظور سنجش نقش فعالیت‌های پرورشی در تربیت شهروندی دانش‌آموزان، از مؤلفه‌های تربیت شهروندی اسلامی-ایرانی شامل ارزشمندی، هدفمندی، روشمندی، نوع‌دوستی، مردم‌سالاری دینی، شایسته‌سالاری، جست‌وجوگری، استقلال فردی، کفایت، سلامت، وطن‌دوستی و اعتدال کیشانی‌فراهانی، فرم‌هینی‌فراهانی و رهنما (۱۳۹۲) استفاده شد. در پژوهش حاضر، سه مؤلفه وطن‌دوستی، سلامت و نوع‌دوستی انتخاب گردید که هر یک با ۴ گویه سنجیده می‌شود. در مجموع، پرسشنامه شامل ۱۲ گویه بوده و دامنه نمرات کل آن بین ۱۲ تا ۶۰ متغیر است. نمره‌گذاری گویه‌ها بر اساس طیف ۵ تایی لیکرت (خیلی زیاد، زیاد، تاحدودی، کم و خیلی کم) انجام شد. روایی محتوایی پرسشنامه توسط ۹ نفر از متخصصان حوزه جامعه‌شناسی بررسی شد. مقدار CVR برای کل پرسشنامه ۰,۹۳ و برای خرده مقیاس‌های وطن‌دوستی، سلامت و نوع‌دوستی به ترتیب ۰,۹۵، ۰,۹۲ و ۰,۹۴ محاسبه شد. همچنین، مقدار CVI برای کل پرسشنامه ۰,۸۸ و برای خرده مقیاس‌های وطن‌دوستی، سلامت و نوع‌دوستی به ترتیب ۰,۹۲، ۰,۸۷ و ۰,۹۰ محاسبه شد. با توجه به مقادیر به دست آمده، روایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. سنجش پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ۰,۹۴ به دست آمد که بالاتر از ۰,۷ و قابل قبول است.

یافته‌ها

جدول ۱، ضریب آلفای کرونباخ متغیرها، خرده مقیاس‌ها و محدوده گویه‌های پژوهش برای سه گروه پاسخ‌دهندگان (مدیران، دبیران و دانش‌آموزان) را نشان می‌دهد.

جدول ۱: ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای پژوهش

متغیر	مولفه	محدوده سئوالات	ضریب آلفا کرونباخ پرسشنامه دانش آموزان	ضریب آلفا کرونباخ پرسشنامه مدیران	ضریب آلفا کرونباخ پرسشنامه دبیران
تربیت دینی	هویت دینی	سوال ۱ تا ۴	۰/۸۴۹	۰/۸۲۱	۰/۹۴۲
	تلاش برای ارتقای معنوی	سوال ۵ تا ۸	۰/۷۰۳	۰/۸۲۸	۰/۸۶۹
	حفظ کرامت و عزت نفس	سوال ۹ تا ۱۲	۰/۷۱۳	۰/۷۲۸	۰/۸۶۴
	التزام عملی به ارزش های دینی	سوال ۱۳ تا ۱۶	۰/۷۸۵	۰/۷۳۶	۰/۸۸۴
تربیت اجتماعی	کل تربیت دینی	سوال ۱ تا ۱۶	۰/۹۰۳	۰/۹۱۷	۰/۹۶۱
	مسئولیت پذیری	سوال ۱۷ تا ۲۰	۰/۷۸۷	۰/۸۱۷	۰/۸۲۱
	مشارکت اجتماعی	سوال ۲۱ تا ۲۴	۰/۷۱۰	۰/۹۱۳	۰/۸۷۵
	قانون پذیری	سوال ۲۵ تا ۲۸	۰/۷۰۶	۰/۷۹۷	۰/۸۲۷
	مهارت ارتباطی	سوال ۲۹ تا ۳۲	۰/۹۰۵	۰/۹۰۸	۰/۸۹۷
تربیت شهروندی	کل تربیت اجتماعی	سوال ۱۷ تا ۳۲	۰/۹۳۵	۰/۹۴۹	۰/۹۵۲
	وطن دوستی	سوال ۳۳ تا ۳۶	۰/۸۱۹	۰/۸۶۳	۰/۸۷۲
	سلامت	سوال ۳۷ تا ۴۰	۰/۸۹۰	۰/۸۰۳	۰/۸۲۵
	نوع دوستی	سوال ۴۱ تا ۴۴	۰/۸۴۸	۰/۸۳۱	۰/۷۵۰
فعالیت پرورشی	کل تربیت شهروندی	سوال ۳۳ تا ۴۴	۰/۹۳۹	۰/۹۱۹	۰/۹۲۲
	هنجار رفتاری	سوال ۴۵ تا ۴۷	۰/۷۹۸	۰/۷۳۹	۰/۷۳۲
	هنجار نگرشی	سوال ۴۸ تا ۵۱	۰/۷۳۷	۰/۸۱۷	۰/۸۱۷
	کل فعالیت پرورشی	سوال ۴۵ تا ۵۱	۰/۸۵۶	۰/۸۷۸	۰/۸۸۲
ضریب آلفای کل پرسشنامه		سوال ۱ تا ۵۱	۰/۹۶۹	۰/۹۶۱	۰/۹۷۶

جدول ۱، ضریب آلفای کرونباخ را نشان می دهد که در تمامی موارد ($\alpha > 0.7$)، قابل قبول است. بنابراین، می توان نتیجه گرفت که پرسشنامه ها از پایایی مطلوبی برخوردار هستند.

تحلیل عاملی متغیرها

در این پژوهش، برای ارزیابی کفایت داده ها و پیش فرض های تحلیل عاملی اکتشافی، آزمون کفایت نمونه گیری کیسر-مایر-الکین (کیسر، ۱۹۷۴) و آزمون کرویت بارتلت (دزیوبان و شیرکی، ۱۹۷۴) استفاده شد. مقدار KMO که بین ۰ و ۱ متغیر است، در این مطالعه ۰/۸۸۶ به دست آمد که نشان دهنده کفایت نمونه است. همچنین آزمون بارتلت با $\chi^2=43858.756$ و سطح معناداری $p < 0.001$ ، وجود همبستگی بین متغیرها را تأیید کرد و داده ها برای تحلیل عاملی مناسب شناخته شدند. تحلیل عاملی به روش مؤلفه های اصلی انجام شد و چهار عامل با مقدار ویژه بالاتر از یک استخراج گردید که مجموعاً ۶۵/۳۵ درصد واریانس کل را تبیین کردند. برای ساده سازی و بهبود تفسیر عوامل، چرخش واریماکس به کار گرفته شد.

1. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)
2. Kaiser

3. Bartlett's sphericity test
4. Dziuban & Shirkey

جدول ۲: نتایج تحلیل عاملی اکتشافی پس از چرخش واریماکس

عوامل				گویه‌ها	شماره گویه
عامل ۴	عامل ۳	عامل ۲	عامل ۱		
			.763	HOV1	۱
			.767	HOV2	۲
			.750	HV3	۳
			.680	HV4	۴
			.697	TA1	۵
			.826	TA2	۶
			.795	TA3	۷
			.627	TA4	۸
			.700	KA1	۹
			.776	KA2	۱۰
			.870	KA3	۱۱
			.787	KA4	۱۲
			.641	EL1	۱۳
			.788	EL2	۱۴
			.635	EL3	۱۵
			.757	EL4	۱۶
		.790		MS1	۱۷
		.685		MS2	۱۸
		.824		MS3	۱۹
		.780		MS4	۲۰
		.874		MO1	۲۱
		.641		MO2	۲۲
		.747		MO3	۲۳
		.661		MO4	۲۴
		.746		GA1	۲۵
		.852		GA2	۲۶
		.710		GA3	۲۷
		.638		GA4	۲۸
		.846		MH1	۲۹
		.761		MH2	۳۰
		.815		MH3	۳۱
		.808		MH4	۳۲
	.790			VA1	۳۳
	.695			VA2	۳۴
	.705			VA3	۳۵
	.734			VA4	۳۶

عوامل				گویه‌ها	شماره گویه
عامل ۴	عامل ۳	عامل ۲	عامل ۱		
	.794			SA1	۳۷
	.652			SA2	۳۸
	.737			SA3	۳۹
	.761			SA4	۴۰
	.846			NO1	۴۱
	.752			NO2	۴۲
	.671			NO3	۴۳
	.699			NO4	۴۴
.701				F1	۴۵
.820				F2	۴۶
.733				F3	۴۷
.745				F4	۴۸
.796				F5	۴۹
.790				F6	۵۰
.749				F7	۵۱

جدول ۲ بارهای عاملی گویه‌ها را نشان می‌دهد. گویه‌های ۱ تا ۱۶ با عنوان «تربیت دینی» نام‌گذاری شدند که بیشترین بار عاملی مربوط به گویه ۱۱ (۰/۸۷۰) و کمترین بار به گویه ۸ (۰/۶۲۷) تعلق دارد. گویه‌های ۱۷ تا ۳۲ تحت عنوان «تربیت اجتماعی» قرار گرفتند؛ در این عامل، گویه ۲۱ با بار ۰/۸۷۴ بالاترین و گویه ۲۸ با بار ۰/۶۳۸ پایین‌ترین بار عاملی را داشتند. گویه‌های ۳۳ تا ۴۴ برای «تربیت شهروندی» بودند که گویه ۴۱ با بار ۰/۸۴۶ بیشترین و گویه ۳۸ با بار ۰/۶۵۲ کمترین بار را کسب کردند. گویه‌های ۴۵ تا ۵۱ نیز تحت عنوان «فعالیت‌های پرورشی» دسته‌بندی شدند؛ گویه ۴۶ با بار ۰/۸۲۰ بالاترین و گویه ۴۵ با بار ۰/۷۰۱ کمترین بار عاملی را داشتند. میانگین واریانس استخراج شده (AVE) برای تربیت دینی، اجتماعی، شهروندی و فعالیت‌های پرورشی به ترتیب ۰/۵۶۸، ۰/۵۹۸، ۰/۵۴۵ و ۰/۵۸۲ بود که همگی بالاتر از حد آستانه ۰/۵ هستند و نشان‌دهنده روایی همگرایی مطلوب سازه‌هاست.

یافته‌هاک پژوهش و تحلیل

برای تبیین تأثیر فعالیت‌های پرورشی بر متغیرهای تربیت دینی، تربیت اجتماعی و تربیت شهروندی، از تحلیل رگرسیون استفاده شد؛ چرا که این روش مناسب‌ترین ابزار برای بررسی روابط بین متغیرها است. پیش از اجرای تحلیل، پیش‌فرض‌های رگرسیون به‌ویژه نرمال بودن توزیع داده‌ها بررسی شد. در این پژوهش، شاخص‌های چولگی و کشیدگی به‌عنوان معیارهای معتبر برای ارزیابی نرمال بودن داده‌ها به کار گرفته شد. مقادیر این شاخص‌ها برای متغیرهای پژوهش در جدول (۳) ارائه شده است که امکان قضاوت درباره انحراف توزیع از حالت نرمال و صلاحیت تحلیل رگرسیون را فراهم می‌کند.

جدول ۳: مقدار چولگی و کشیدگی متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	واریانس	چولگی	انحراف معیار چولگی	کشیدگی	انحراف معیار کشیدگی
تربیت دینی	۷۶/۴۴۴	۱۵/۵۳۰	۲۴۱/۱۹۷	۱/۲۶۶	۰/۰۸۹	-۱/۲۵۵	۰/۱۷۸
تربیت اجتماعی	۶۸/۹۴۹	۱۵/۵۰۸	۲۴۰/۴۹۹	۱/۲۱۴	۰/۰۸۹	-۱/۰۲۸	۰/۱۷۸
تربیت شهروندی	۵۱/۲۴۴	۱۱/۶۴۶	۱۳۵/۶۵۱	۱/۳۲۱	۰/۰۸۹	-۱/۰۲۲	۰/۱۷۸
فعالیت‌های پرورشی	۳۵/۷۶۲	۶/۸۷۶	۴۷/۲۴۱	۱/۱۲۳	۰/۰۸۹	-۱/۰۰۳	۰/۱۷۸

جدول ۳ شاخص‌های توصیفی شامل میانگین، انحراف معیار، واریانس، چولگی و کشیدگی متغیرهای تربیت دینی، تربیت اجتماعی، تربیت شهروندی و فعالیت‌های پرورشی را نشان می‌دهد. ضرایب چولگی و کشیدگی در بازه (۲- تا ۲) قرار داشته و بنابراین توزیع داده‌ها از نرمالیته قابل قبول برخوردار است، که شرط لازم برای انجام تحلیل‌های پارامتریک مانند رگرسیون را فراهم می‌کند. همچنین، جدول ۴ ضرایب همبستگی بین متغیرها را ارائه می‌دهد که مبنایی برای بررسی شدت و جهت روابط اولیه و آماده‌سازی تحلیل‌های استنباطی بعدی است.

جدول ۴: ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش

شماره	متغیر	فعالیت‌های پرورشی	تربیت دینی	تربیت اجتماعی	تربیت شهروندی
۱	فعالیت‌های پرورشی	۱			
۲	تربیت دینی	**/۵۳۰	۱		
۳	تربیت اجتماعی	**/۴۰۸	**/۳۸۳	۱	
۴	تربیت شهروندی	**/۵۲۴	**/۳۹۷	**/۳۶۸	۱

** سطح معناداری ۹۹ درصد

جدول ۴، ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. با توجه به نتایج، رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی ($r = ۰/۵۳۰$)، فعالیت‌های پرورشی و تربیت اجتماعی ($r = ۰/۴۰۸$)، فعالیت‌های پرورشی و تربیت شهروندی ($r = ۰/۵۲۴$)، تربیت دینی و تربیت اجتماعی ($r = ۰/۳۸۳$)، تربیت دینی و تربیت شهروندی ($r = ۰/۳۹۷$)، و تربیت اجتماعی و تربیت شهروندی ($r = ۰/۳۶۸$) رابطه‌ای مثبت و معنادار در سطح $p = ۰/۰۱$ وجود دارد. همچنین، بر اساس معیار کوهن (۲۰۱۳)، شدت این ضرایب همبستگی در دامنه کم تا متوسط ارزیابی می‌شود که بیانگر وجود ارتباط معنادار اما نه بسیار قوی میان متغیرهای پژوهش است و زمینه مناسبی را برای انجام تحلیل‌های رگرسیونی و آزمون نقش میانجی تربیت شهروندی فراهم می‌سازد.

فرضیه اول: تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی نقش میانجی دارد.

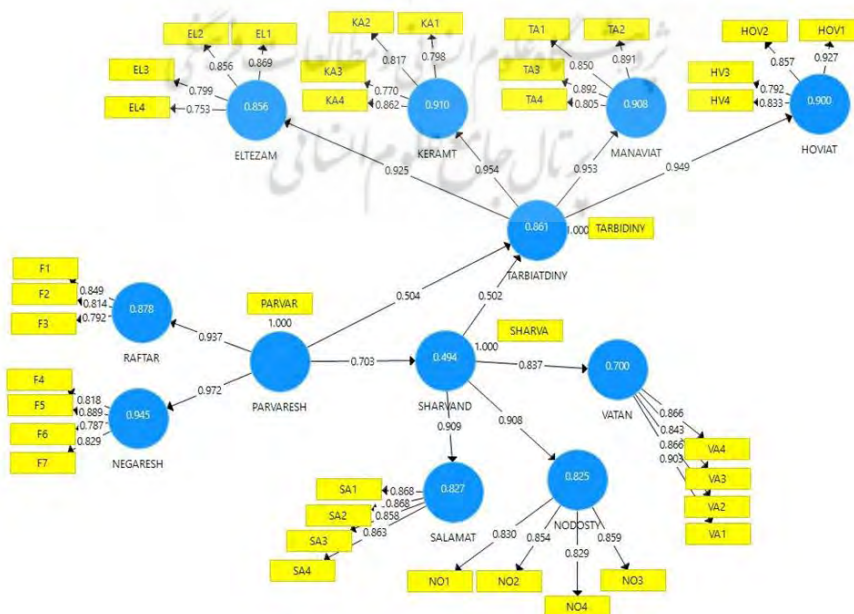
در آزمون فرضیه اول، همان‌گونه که در شکل (۲) نشان داده شده است، اثر فعالیت‌های پرورشی بر تربیت دینی با نقش میانجی تربیت شهروندی با استفاده از روش حداقل مربعات جزئی و نرم‌افزار Smart PLS مورد تحلیل قرار گرفت. این نرم‌افزار برای مدل‌سازی معادلات ساختاری مبتنی بر واریانس، به‌ویژه در پژوهش‌های علوم اجتماعی با حجم نمونه محدود و داده‌های غیرنرمال، مناسب است و امکان تحلیل

مسیر و ارزیابی روایی و پایایی سازه‌ها را فراهم می‌کند. همچنین، به منظور بررسی معناداری اثر متغیر میانجی، از آزمون سوبل استفاده شد. این آزمون نقش معنادار تربیت شهروندی را در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی (متغیر مستقل) و تربیت دینی (متغیر وابسته) ارزیابی می‌کند. نتایج این آزمون در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵: مقادیر آزمون سوبل برای متغیر میانجی تربیت شهروندی

ضرب تیبیین شده	ضرب تیبیین اصلاح شده	ضرب اندازه اثر f^2	آماره Z	شاخص SRMR
۰/۸۶۱	۰/۸۵۵	۰/۹۱۹	۴/۱۵۵	۰/۰۵۸

همان‌گونه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، مقدار ضریب تبیین اصلاح شده (R^2) برابر با ۰/۸۵۵ است. این مقدار نشان می‌دهد که حدود ۸۵ درصد از واریانس متغیر تربیت دینی (متغیر وابسته) توسط متغیرهای فعالیت‌های پرورشی و تربیت شهروندی تبیین می‌شود که بیانگر قدرت تبیین بالای مدل است. شاخص اندازه اثر (f^2) برابر با ۰،۹۱۹ به دست آمد. با توجه به این که مقادیر ۰،۰۲، ۰،۱۵ و ۰،۳۵ به ترتیب نشان‌دهنده اثر کوچک، متوسط و بزرگ هستند، مقدار حاصل بیانگر اثری بسیار بزرگ و نشان‌دهنده تأثیر قابل توجه فعالیت‌های پرورشی با نقش میانجی تربیت شهروندی بر تربیت دینی دانش‌آموزان است. علاوه بر این، آماره آزمون Z برابر با ۴/۱۵۵ است که از مقادیر بحرانی ($\pm 1,96$) فراتر است؛ بنابراین، اثر میانجی تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی از نظر آماری معنادار است. به عبارت دیگر، نتایج آزمون سوبل تأیید می‌کند که تربیت شهروندی نقش میانجی معناداری در تبیین اثر فعالیت‌های پرورشی بر تربیت دینی دانش‌آموزان ایفا می‌کند. همچنین، مقدار شاخص ریشه میانگین مربعات باقیمانده استاندارد (SRMR) برابر با ۰،۰۵۸ است که با توجه به کمتر بودن از مقدار آستانه ۰،۰۸ حاکی از برازش مناسب مدل می‌باشد.

شکل ۲: ضرایب اثرات کل مسیر فعالیت پرورشی، تربیت شهروندی و تربیت دینی

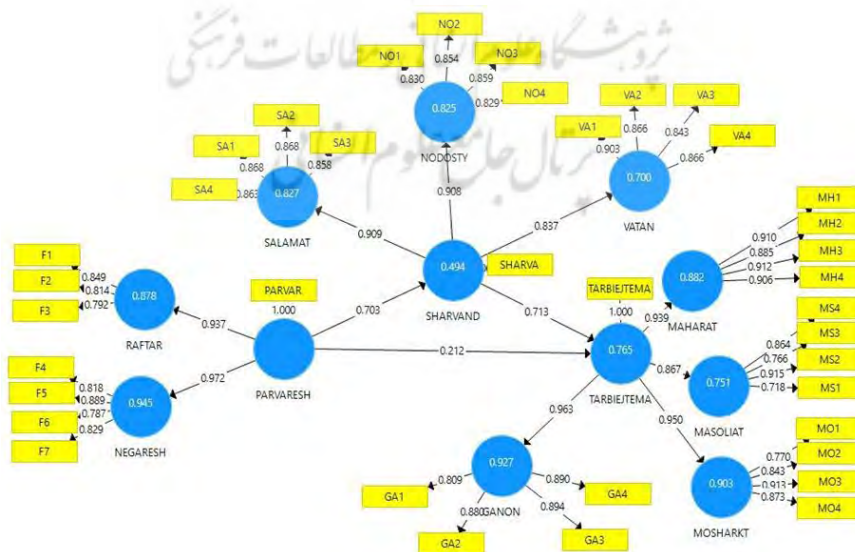
فرضیه دوم: تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت اجتماعی نقش میانجی دارد.

جدول ۶، نتایج آزمون سوبل را برای بررسی نقش میانجی متغیر تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت اجتماعی نشان می‌دهد.

جدول ۶: مقادیر آزمون سوبل برای متغیر میانجی تربیت شهروندی

شاخص SRMR	آماره z	ضریب اندازه اثر f^2	ضریب تبیین اصلاح شده	ضریب تبیین	تربیت اجتماعی ← تربیت پرورشی
۰/۰۶۴	۴/۴۷۴	۰/۹۵۱	۰/۷۵۵	۰/۷۶۵	

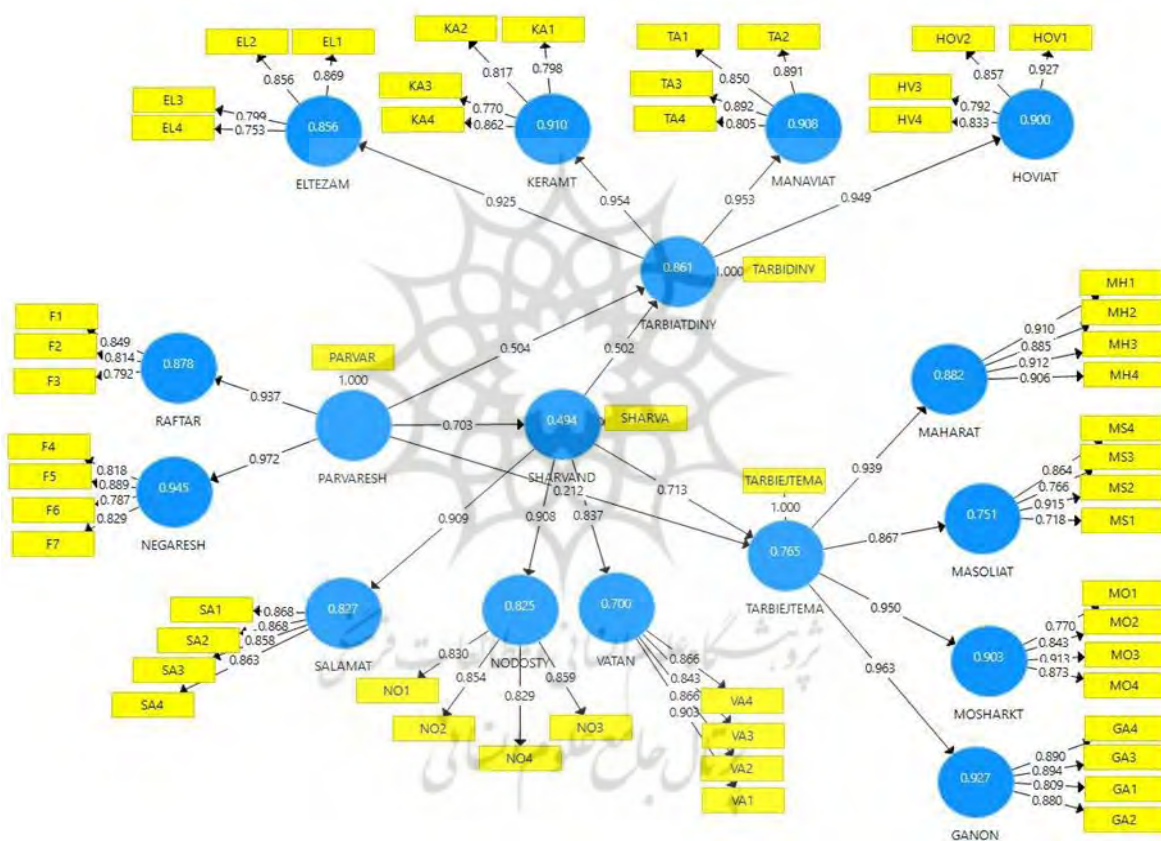
همانطور که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، مقدار ضریب تبیین اصلاح شده (R^2) برابر با ۰/۷۵۵ است. این مقدار نشان می‌دهد که ۷۵ درصد از واریانس متغیر تربیت اجتماعی (متغیر وابسته) توسط متغیرهای فعالیت‌های پرورشی و تربیت شهروندی تبیین می‌شود. شاخص f^2 که نشان‌دهنده اندازه اثر یک متغیر بر متغیر دیگر است، برابر با ۰/۹۵۱ به دست آمده است. با توجه به اینکه مقادیر ۰/۰۲، ۰/۱۵ و ۰/۳۵ به ترتیب نشان‌دهنده اثر کوچک، متوسط و بزرگ هستند، مقدار ۰/۹۵۱ نشان‌دهنده اثر بسیار بزرگ و تاثیر قابل توجه فعالیت‌های پرورشی با نقش میانجی تربیت شهروندی بر تربیت اجتماعی دانش‌آموزان است. همچنین، با توجه به اینکه مقدار آماره آزمون Z برابر با ۴/۴۷۴ است و از مقادیر بحرانی (± 1.96) فراتر می‌رود، می‌توان نتیجه گرفت که اثر میانجی تربیت شهروندی در رابطه بین فعالیت‌های پرورشی و تربیت اجتماعی از نظر آماری معنادار است. به عبارت دیگر، آزمون سوبل نشان می‌دهد که تربیت شهروندی می‌تواند تاثیر فعالیت‌های پرورشی بر تربیت اجتماعی دانش‌آموزان را تبیین کرده و نقش میانجی معناداری ایفا نماید. شاخص ریشه میانگین مربعات باقیمانده استاندارد (SRMR) با مقدار ۰/۰۶۴ که کمتر از ۰/۰۸ است، برازش مدل را تأیید می‌کند.

شکل ۳: ضرایب اثرات کل مسیر فعالیت پرورشی، تربیت شهروندی و تربیت اجتماعی

تحلیل مدل ساختارگ داده‌هاک تجربی

برای ارزیابی برازش مدل ساختاری، از شاخص ضریب تعیین (R^2) در نرم‌افزار Smart PLS استفاده شد. ضریب تعیین نشان‌دهنده میزان واریانس تبیین‌شده متغیرهای وابسته توسط متغیرهای مستقل است؛ هرچه مقدار R^2 بالاتر باشد، برازش مدل بهتر خواهد بود. طبق معیار چین (۱۹۹۸)، مقادیر ۰٫۱۹، ۰٫۳۳ و ۰٫۶۷ به ترتیب نشان‌دهنده برازش ضعیف، متوسط و قوی هستند. شکل (۴) مقادیر R^2 متغیرهای وابسته را نشان می‌دهد که عبارتند از: تربیت دینی (۰٫۸۶۱)، تربیت اجتماعی (۰٫۷۶۵) و تربیت شهروندی (۰٫۴۹۴). این مقادیر حاکی از برازش قوی مدل برای تبیین واریانس این متغیرها توسط فعالیت‌های پرورشی (متغیر مستقل) و تربیت شهروندی (متغیر میانجی) است.

شکل ۴: مدل ساختاری داده‌های تجربی و ضرایب مسیر

جدول ۷: اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای فعالیت‌های پرورشی، تربیت شهروندی بر تربیت دینی و تربیت اجتماعی

مسیر مستقیم و غیر مستقیم متغیرها	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	جمع کل اثر
فعالیت پرورشی ← تربیت شهروندی	۰/۷۰۳		
فعالیت پرورشی ← تربیت شهروندی ← تربیت دینی		۰/۳۵۳	
فعالیت پرورشی ← تربیت شهروندی ← تربیت اجتماعی		۰/۵۰۱	
فعالیت پرورشی ← تربیت دینی	۰/۵۰۴		۰/۸۵۷
فعالیت پرورشی ← تربیت اجتماعی	۰/۲۱۲		۰/۷۱۳

بر اساس مقادیر جدول ۷، ضرایب مسیر مستقیم استاندارد شده برای پیش‌بینی تربیت شهروندی، تربیت دینی و تربیت اجتماعی به ترتیب برابر با ۰/۷۰۳، ۰/۵۰۴ و ۰/۲۱۲ است. به عبارت دیگر، متغیر فعالیت‌های پرورشی به ترتیب ۷۰، ۵۰ و ۲۱ درصد تغییرات سه متغیر تربیت شهروندی، تربیت دینی و تربیت اجتماعی را پیش‌بینی می‌کند. همچنین، ضریب مسیر غیرمستقیم استاندارد شده فعالیت‌های پرورشی از طریق تربیت شهروندی به تربیت دینی برابر با ۰/۳۵۳ و به تربیت اجتماعی برابر با ۰/۵۰۱ است. به بیان دیگر، با در نظر گرفتن نقش میانجی تربیت شهروندی، فعالیت‌های پرورشی حدود ۳۵ درصد تغییرات تربیت دینی و ۵۰ درصد تغییرات تربیت اجتماعی را پیش‌بینی می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش میانجی تربیت شهروندی در رابطه فعالیت‌های پرورشی با تربیت دینی و تربیت اجتماعی از دیدگاه مدیران، دبیران و دانش‌آموزان دوره متوسطه اول شهرستان شهریار در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ انجام شد. این مطالعه کاربردی و توصیفی-همبستگی نشان داد بین فعالیت‌های پرورشی، تربیت دینی، تربیت اجتماعی و تربیت شهروندی رابطه‌ای مثبت، خطی و معنادار وجود دارد؛ به طوری که بهبود فعالیت‌های پرورشی به ارتقای ابعاد مختلف تربیتی دانش‌آموزان منجر می‌شود. این یافته‌ها با پژوهش‌های داخلی و خارجی پیشین همچون عوض‌زاده، کریمی باغملک و رضایی (۱۴۰۰)، عابدی و همکاران (۱۳۹۷)، نظری و صالحی (۱۳۹۷)، صیامی و همکاران (۱۴۰۲)، موسوی‌ندوشن و همکاران (۱۴۰۱)، طالبی و همکاران (۱۴۰۱) و کمالپورخوب و همکاران (۱۴۰۰) همسو است. این مطالعات نشان داده‌اند که فعالیت‌های پرورشی می‌توانند نگرش دینی، تربیت شهروندی مسئولیت‌پذیر و مشارکت‌جویانه و مهارت‌های اجتماعی را تقویت کنند. بر اساس مبانی نظری و یافته‌های پژوهش، تربیت دینی، تربیت اجتماعی و تربیت شهروندی ابعاد مکمل و مرتبط تربیت انسان متعادل‌اند که آموزش و پرورش با هماهنگی هدفمند میان آن‌ها می‌تواند در تربیت نسل نوجوان موفق‌تر عمل کند. این نتایج برخلاف برخی دیدگاه‌های تردیدآمیز، اهمیت فعالیت‌های پرورشی را تأیید کرده و بر لزوم سیاست‌گذاری مبتنی بر اسناد بالادستی برای توسعه همه‌جانبه ابعاد تربیتی تأکید دارد.

یافته‌های مربوط به فرضیه اول نشان داد که تأثیر غیرمستقیم فعالیت‌های پرورشی بر تربیت اجتماعی، از مسیر تربیت شهروندی، قوی‌تر از تأثیر مستقیم آن است. این نتیجه بیانگر نقش کلیدی تربیت شهروندی به‌عنوان متغیر میانجی در اثربخشی فعالیت‌های پرورشی است. تربیت شهروندی با تقویت مهارت‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌های اجتماعی مانند مسئولیت‌پذیری فردی و جمعی، خودآگاهی اجتماعی و رفتارهای مدنی، بستر لازم برای تحقق عمیق‌تر تربیت اجتماعی را فراهم می‌سازد. از منظر نظریه‌های جامعه‌شناسی و آموزش شهروندی، تربیت اجتماعی فرایندی است که از طریق درونی‌سازی هنجارها، ارزش‌ها و مهارت‌های مشارکت‌فعال در جامعه تحقق می‌یابد و تربیت شهروندی نقش محوری در این فرایند دارد. سیاست‌های تربیتی معاصر نیز با تأکید بر مهارت‌های زندگی اجتماعی و مشارکت مدنی، ظرفیت بالایی برای تقویت این مسیر غیرمستقیم فراهم کرده‌اند. در چارچوب آموزه‌های اسلامی، تربیت شهروندی با مفاهیمی چون عدالت‌خواهی، مسئولیت اجتماعی و انسجام اجتماعی پیوندی عمیق دارد و به‌عنوان مکمل تربیت دینی عمل می‌کند. بر این اساس، قوی‌تر بودن تأثیر غیرمستقیم نشان

می‌دهد که فعالیت‌های پرورشی، در صورت فقدان تربیت شهروندی قوی، نمی‌توانند به‌تنهایی به تحقق مطلوب تربیت اجتماعی منجر شوند. در مجموع، نتایج حاکی از آن است که تربیت شهروندی به‌عنوان محور و میانجی اصلی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تقویت تربیت اجتماعی دارد و توجه هدفمند به آن می‌تواند اثربخشی برنامه‌های پرورشی را به‌طور معناداری افزایش دهد.

در فرضیه دوم، با وجود رابطه مثبت و معنادار فعالیت‌های پرورشی و تربیت شهروندی با تربیت دینی، تربیت شهروندی نقش میانجی معناداری میان فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی ایفا نمی‌کند و اثر فعالیت‌های پرورشی بر تربیت دینی عمدتاً مستقیم است. این امر ناشی از تمرکز فعالیت‌های پرورشی دوره متوسطه اول بر باورها، مناسک و آموزه‌های دینی و کم‌توجهی به ابعاد مهارتی و نگرشی تربیت شهروندی است. از این‌رو، تربیت دینی بیشتر از مسیر آموزش‌های دینی و تقویت هویت مذهبی شکل می‌گیرد و تربیت شهروندی هنوز نتوانسته نقش مؤثری در این فرایند در مدارس ایفا کند. از دیدگاه نظری، هرچند تربیت دینی و شهروندی اهداف اخلاقی مشترکی دارند، ساختار آن‌ها متفاوت است؛ تربیت دینی حول باورهای ایمانی و اخلاق فردی است و تربیت شهروندی بر مسئولیت‌های اجتماعی و حقوق فرد در جامعه تأکید دارد. این تفاوت می‌تواند دلیل ضعف نقش میانجی تربیت شهروندی در تربیت دینی باشد. از منظر کاربردی، این یافته‌ها ضرورت تمرکز مستقیم بر فعالیت‌های پرورشی دینی و تقویت مستقل تربیت شهروندی را برجسته می‌کند تا هر بعد به‌صورت تخصصی توسعه یابد. همچنین، نیاز به بازنگری و بهبود برنامه‌های پرورشی برای ارتقای نقش تربیت شهروندی در تربیت دینی آشکار است. پیشنهاد می‌شود رصد مستمر وضعیت تربیت دینی، اجتماعی و شهروندی دانش‌آموزان با همکاری متخصصان انجام شود تا سیاست‌ها و برنامه‌ها به صورت علمی بهبود یابند و زمینه پژوهش‌های متنوع فراهم گردد.

برآیند کلی نشان می‌دهد که فعالیت‌های پرورشی از مسیرهای متفاوتی بر ابعاد تربیتی تأثیر می‌گذارند؛ تربیت شهروندی میانجی و تقویت‌کننده تربیت اجتماعی است، اما در تربیت دینی اثرگذاری مستقیم است. این تفاوت ضرورت پایش نظام‌مند و علمی تربیت دینی، اجتماعی و شهروندی را افزایش می‌دهد. وزارت آموزش و پرورش باید با همکاری متخصصان، شاخص‌های معتبر و بومی برای پایش این ابعاد تدوین و برنامه‌های رصد منظم را اجرا کند. با توجه به هزینه‌های بالای رصد ملی، حمایت هدفمند از پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی راهکاری کم‌هزینه و عملی برای تولید داده‌های معتبر است. همچنین، پژوهش‌های کمی، کیفی و ترکیبی در گروه‌های مختلف دانش‌آموزی و خانواده‌ها به تعمیق شناخت سازوکارهای اثرگذاری فعالیت‌های پرورشی و اصلاح سیاست‌ها کمک خواهد کرد. تعمیم نتایج باید با احتیاط صورت گیرد و مطالعات تکمیلی برای تثبیت یافته‌ها ضروری است.

ملاحظات اخلاقی

این پژوهش با رعایت اصول اخلاقی پژوهش‌های انسانی، اخذ رضایت آگاهانه و حفظ محرمانگی داده‌ها انجام شده است.

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان به طور مساوی در مفهومی سازی مقاله و نگارش نسخه های اصلی و بعدی پیش نویس ها مشارکت داشتند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

این تحقیق از هیچ کمک مالی خاصی از نهادهای عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است

قدردانی

نویسندگان از همکاری مدیران، دبیران و دانش‌آموزان دوره متوسطه اول شهرستان شهریار قدردانی می‌کنند.

منابع

- اباذری، زمانه، مزیدی شرف‌آبادی، علی محمد و هاشمی، شهناز (۱۴۰۰). تاثیر شبکه‌های اجتماعی بر تربیت شهروندی نسل جوان در بافت جمهوری اسلامی: یک تجربه زیسته. *فصلنامه ایرانی آموزش و پرورش تطبیقی*، ۴(۲)، ۱۱۵۹-۱۱۷۷. <https://doi.org/10.22034/ijce.2021.242063.1195>
- احمدی دستجردی، مهناز، رشادت‌جو، حمیده، قورچیان، نادرقلی، و محمدداوودی، امیرحسین (۲۰۲۱). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی دانش‌آموزان ابتدایی: یک پژوهش کیفی. *مجله سبک زندگی اسلامی مرکز سلامت*، ۵(۴): ۲۹۹-۲۹۰. https://www.islamiilife.com/article_187931.html
- ادیب‌منش، مرزبان (۱۴۰۲). تبیین آسیب‌های حوزه تربیت دینی مدارس و ارائه راهبردها و راهکارهای مناسب. *آموزش معارف و تربیت اسلامی*، ۴(۱): ۳۴-۴۶. <https://doi.org/10.22034/riet.2023.13042.1151>
- اشرفی سلطان احمدی، زینب، کیهان، جواد، ملکی آوارسین، صادق، و یاری حاج‌عطالو، جهانگیر (۱۴۰۰). طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت دینی در دوره پیش‌دبستان. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶(۱): ۷-۳۰. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.6.1.7>
- افتخاری شهری، افروغ سادات، مومنی مهموئی، حسین، اکبری، احمد، و عجم، علی‌اکبر (۱۴۰۲). مؤلفه‌های سواد دینی معلمان: مرور سیستماتیک براساس مدل رایت. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۸(۲): ۷-۲۸. <https://doi.org/10.61186/qaiie.8.2.7>
- تقی‌پور حویزی، پرنیان، شیخی‌فینی، علی‌اکبر، مهرمحمدی، محمود، و سماوی، سیدعبدالوهاب (۱۴۰۲). شناسایی انواع شایستگی‌ها برای تحقق تربیت اجتماعی دموکراتیک در نظام آموزش و پرورش ایران. *فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران*، ۱۷(۷۱): ۹۹-۱۲۸. <https://doi.org/10.22034/jcs.2024.161739>
- خضری، فرشید (۱۴۰۳). تحلیلی راهبردی جهت پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزی: مرور تجارب جهانی با تأکید بر رویکردها، راهبردها و برنامه‌های پیشگیری و کنترل. *ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*، ۳۲(۲): ۱۹۷۵۵. <https://doi.org/10.22034/report.2024.16818.1736>
- دیبایی صابر، محسن، و رحیمی سجاسی، داود (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی فعالیت‌های پرورشی سازمان آموزش و پرورش شهر قم در دوره متوسطه اول بر اساس عناصر نه‌گانه کالین و ارائه راهکاری برای بهبود آن. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳۰(۵۵): ۳۴۳-۳۶۳. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1401.30.55.11.8>
- سلیمان‌نژاد، اکبر (۱۳۹۳). *فعالیت‌های پرورشی و اجتماعی در مدارس (راهنمای عملی مربیان پرورشی مدارس)*. تهران: وراي دانش.
- سند آیین‌نامه اجرایی مدارس، شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۴۰۰.
- سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱.
- سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی.
- سیاحی‌زاده‌فرد، سیدحسینعلی (۱۴۰۳). تربیت دینی دانش‌آموزان در نظام آموزش و پرورش کشور؛ وضعیت‌سنجی، چالش‌ها و الزامات سیاستی. *ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*، ۳۲(۷): ۲۰۱۲۱. <https://doi.org/10.22034/report.mrc.2024.1403.32.7.20121>

شجاعی شمیرانی، رضا، سرمدی، محمدرضا، ملکی، امیر، و صمدی، معصومه (۱۴۰۲). بررسی تحول بنیادین آموزش و پرورش از منظر تربیت اجتماعی در دوره‌های متوسطه اول و دوم. *فصلنامه سبک زندگی اسلامی متمرکز بر سلامت*، ۷(۲)، ۴۹۳-۵۰۵. https://www.islamiilife.com/article_185167.html?lang=fa

احمدی، منیژه، و نظری، مهدی (۱۴۰۲). رابطه توسعه حرفه‌ای کارکنان با جانشین‌پروری و نقش میانجی یادگیری سازمانی با رویکرد سیاست‌های کلی تحول نظام اداری. *سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۱۱(۴۲)، ۲۰۸-۲۳۹. <https://doi.org/10.30507/jmsp.2022.345907.2434>

شمشیری، بابک، شیروانی‌شیری، علی، و زارعی، لیلیا (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی تعلیم و تربیت دینی در دانش‌آموزان متوسطه (از دیدگاه متخصصان تعلیم و تربیت، معلمان و دانش‌آموزان). *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۹(۵۱): ۲۳۳-۲۵۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1400.29.51.10.2>

شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*.

صمدی، معصومه (۱۴۰۱). بررسی علل آسیب‌پذیری نظام آموزشی در پرورش هویت دینی دانش‌آموزان. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲۳(۹۱): ۳۳-۵۴. <https://doi.org/10.22034/RJNSQ.2022.317134.1335>

صیامی، لیلی، ملکی، حمید، سرمدی، محمدرضا، و فرج‌الهی، مهران (۱۴۰۲). شناسایی عوامل زمینه‌ساز و موثر در الگوی تربیت اجتماعی متناسب با ویژگی‌های دانش‌آموزان دوره ابتدایی با تاکید بر اسناد بالادستی، *فصلنامه سبک زندگی اسلامی*، ۷(۲): ۴۸۵-۴۹۲. https://www.islamiilife.com/article_185166.html

طالبی مزرعه‌شاهی، زری، مصدق، هادی و مبارکی، حمیده (۱۴۰۱). تعیین رابطه برنامه درسی پنهان با مسئولیت‌پذیری اجتماعی دانش‌آموزان مدارس متوسطه، *نظریه و عمل در تربیت معلمان*، ۸(۱۳): ۲۳-۵۰. https://itt.cfu.ac.ir/article_2336.html

عابدی، فاطمه، منادی، مرتضی، خادمی اشکذری، ملوک، و کیامنش، علیرضا (۱۳۹۷). واکاوی عوامل مؤثر بر تحقق‌پذیری تربیت دینی دانش‌آموزان. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۶(۳۸): ۱۶۹-۱۴۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1397.26.38.6.1>

عبدالمحمدی، منصوره، فقیه‌آرام، بتول، شفیعی، ناهید، اسمعیل‌زاده، زهره، و سوسه‌هایی، پری (۱۴۰۲). شناسایی عوامل مؤثر بر کیفیت فعالیت‌های پرورشی در مدارس (مطالعه موردی: مدارس ابتدایی شهر تهران). *مدیریت بر آموزش سازمان‌ها*، ۱۲(۳): ۲۶۲-۲۳۹. <http://dx.doi.org/10.61186/meo.12.3.239>

عوض‌زاده، ابوطالب، کریمی باغملک، آیت‌اله، و رضایی، صادق (۱۴۰۱). شناسایی آسیب‌های تربیت دینی به منظور ارائه الگوی دین‌پذیری مشتاقانه در دانش‌آموزان. *سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت*، ۶(۱): ۴۴-۵۵. https://www.islamiilife.com/article_185344.html?lang=fa

غلامی، سمیه و مشهدی‌زاده، محبوبه (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش مهارت‌های شهروندی مبتنی بر رساله حقوق امام سجاد (ع) بر آگاهی از حقوق شهروندی و عمل به آن در دانش‌آموزان متوسطه اول. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت*، ۵(۲): ۹۴-۹۶. <http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.5.2.69>

قربانی، علیرضا، و جمعه‌نیا، سکینه (۱۳۹۷). نقش عوامل اجتماعی (خانواده، مدرسه و گروه همسالان) در جامعه‌پذیری دانش‌آموزان استان گلستان. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۹(۲): ۱۲۸-۱۱۳. <https://doi.org/10.22108/jas.2018.100602.1013>

کریمی، ناصر، کچوئیان‌جوادی، رضا، قدمی، مجید، و محبی، علی (۱۴۰۰). طراحی الگوی آموزش شهروندی

- دانش‌آموزان مقطع ابتدایی بر اساس مولفه‌های مکتب اسلام. *مسائل کاربردی در تربیت اسلامی*، ۶(۴): ۵۲-۳۱. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.6.4.31>
- کمالپورخوب، ناصر، نظری، خسرو و کمالپورخوب، کبری (۱۴۰۰). تحلیل اجتماعی ساختارهای آموزش شهروندی در دانش‌آموزان از دیدگاه دبیران دبیرستان‌های شهر تهران. *فصلنامه علمی پژوهشی در مطالعات اجتماعی*، ۳(۳): ۱۷۱-۱۴۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.27832279.1400.3.3.7.0>
- کیانی، معصومه، و پورجمشیدی، مریم (۱۴۰۰). تبیین تربیت معنوی برای کودکان با تأکید بر مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تربیت رسمی عمومی ایران و بررسی فرصت‌ها و چالش‌های یادگیری الکترونیکی برای آن. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۶(۲): ۱۰۹-۱۳۲. <https://doi.org/10.52547/qaiie.6.2.109>
- کیشانی‌فراهانی، عزت‌اله، فرمهبینی‌فراهانی، محسن و رهنما، اکبر (۱۳۹۲). مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروندی اسلامی - ایرانی. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۴(۵۶): ۷۴-۵۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735059.1392.14.56.3.3>
- محمدی، شیرکوه (۱۴۰۱). فراتحلیلی بر پژوهش‌های آموزش چندفرهنگی، آموزش شهروندی، تربیت اخلاقی، تربیت سیاسی و تربیت دینی در ایران. *تدریس پژوهشی*، ۱۰(۲): ۸۸-۱۱۱. <https://doi.org/10.34785/J012.2022.029>
- محمدی‌نعمت‌آباد، مریم، سجادیه، نرگس‌سادات، و باقری‌نوع‌پرست، خسرو (۱۴۰۲). تبیین مفهوم تربیت اجتماعی در دوران کودکی از منظر رویکرد اسلامی عمل. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۱۳(۱): ۷۲-۵۳. <https://doi.org/10.22067/fedu.2024.75692.1143>
- مزیدی، محمد، ایرانپور، ماه‌منیر، و خوشبخت، فریبا (۱۳۹۶). ادراک دانش‌آموزان دبیرستانی شهر شیراز نسبت به فعالیت‌های پرورشی مدارس و بررسی رابطه آن با متغیرهای زمینه‌ای. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲(۱): ۷-۳۲. <https://doi.org/10.29252/qaiie.1.2.7>
- موسوی‌ندوشن، فاطمه‌سادات، نیلی‌احمدآبادی، محمدرضا، و نیستانی، محمدرضا (۱۴۰۱). کاوش پدیدارشناختی بر شایستگی‌های پایه آموزگاران برای تحقق ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۴(۴): ۴۸-۲۹. <https://doi.org/10.22108/jas.2022.131720.2234>
- نظری، خسرو، و صالحی، پروانه (۱۳۹۷). نقش برنامه درسی پنهان در دینداری از دیدگاه معلمان ابتدایی شهرستان مسجدسلیمان. *نظریه و عمل در تربیت معلمان (راهبردهای نوین تربیت معلمان)*، ۴(۶): ۸۶-۵۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26457156.1397.4.6.5.0>
- یزدانی، فتانه، عباسی، عفت، حسنی، محمد، و علی‌سگری، مجید (۱۳۹۷). طراحی و اعتبار سنجی الگوی برنامه درسی تربیت اجتماعی در دوره متوسطه اول با تأکید بر اسناد بالادستی. *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی*، ۲(۲۲): ۹۵-۱۱۷. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23456523.1397.6.2.7.5>

References

- Abazari, Z., Mazedizi-Sharafabadi, A. M. & Hashemi, Sh. (2021). The impact of social networks on the education of citizenship of the young generation in the context of the Islamic Republic: A lived experience. *Iranian Quarterly Journal of Comparative Education*, 4(2), 1159-1177. <https://doi.org/10.22034/ijce.2021.242063.1195>[In Persian]
- Abdolhamdi, M., Faghiharam, B., Shafeishafei, N., Esmaelzade, Z., & Pari, P.(2023). Identifying factors affecting the quality of educational activities in schools (case study: elementary schools in Tehran). *MEO*, 12 (3): 239-262. <http://dx.doi.org/10.61186/meo.12.3.239>[In Persian]

- Abedi, F., Monadi, M., Khademi Ashkzari, M., & Kiyamanesh, A. (2018). An Investigation of the Factors Influencing the Realization of Students' Religious Training. *Research in Islamic Education Issues*, 26(38), 145-169. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1397.26.38.6.1> [In Persian]
- Adibmanesh, M. (2023). A Study of the Damages Related to Religious Education in Schools and Presentation of Suitable Guidelines and Strategies. *Research in Islamic Education and Training*, 4(1), 33-46. <https://doi.org/10.22034/riet.2023.13042.1151> [In Persian]
- Ahmadi Dastjerdi, M., Reshadatjoo, H., Ghorchian, N. G. & Mohammad Davoodi, A.H. (2021). Identifying the Dimensions and Components of Citizenship Education of Primary School Students: a Qualitative Research. *Islamic lifestyle with a focus on health*, 5(5), 290-299. https://www.islamiilife.com/article_187931.html?lang=en [In Persian]
- Ahmadi, M. & Nazari, M. (2023). The Relationship between Staff Professional Development by Succession and the Mediating Role of Organizational Learning: The Approach of Administrative System Transformation Policies. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, 11(42), 208-239. <https://doi.org/10.30507/jmsp.2022.345907.2434> [In Persian]
- Al-Mammary, S. (2021). Caring, sharing and giving without any hesitation: Teacher educators' perceptions and practices of citizenship education at Sultan Qaboos University in Oman. *European Journal of Educational Research*, 10(3) :1437-1447. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.3.1437>
- Arnot, M., Casely-Hayford, L., & Yeboah, T. (2018). Post-colonial dilemmas in the construction of Ghanaian citizenship education: National unity, human rights and social inequalities. *International Journal of Educational Development*, 61: 117-126. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2017.12.008>
- Ashrafi Soltanahmadi, Z., Keyhan, J., Maleki Avarsin, S., & Yari J. (2021). Designing an Optimal Pattern for Religious Education Curriculum at a Preschool. *qaiie*. 6(1), 7-30. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.6.1.7> [In Persian]
- Awadzadeh, A., Karimi Baghmalek, A. and Rezaei, S. (2022). Identifying the Harms of Religious Education in Order to Provide a Model of Enthusiastic Religiosity in Students. *Islamic lifestyle with a focus on health*, 6(5), 44-55. https://www.islamiilife.com/article_185344.html [In Persian]
- Buckley, P. & Lee, P. (2021). The impact of extra-curricular activity on the student experience. *Active Learning in Higher Education*, 22(1): 37-48. <https://doi.org/10.1177/1469787418808988>
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. *Modern methods for business research*, 295(2), 295-33.
- Cho, H. (2018). Crafting a third space: Integrative strategies for implementing critical citizenship education in a standards-based classroom. *The Journal of Social Studies Research*, 42(3): 273-285. <https://doi.org/10.1016/j.jssr.2017.07.001>
- Dibai Saber, M., and Rahimi Sejasi, D. (2021). Pathology of educational activities of the Qom City Education Organization in the first secondary school based on the nine elements of Kalin and providing a solution for its improvement. *Research in Islamic Education Issues*, 30(55): 343-363. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1401.30.55.11.8> [In Persian]
- Dziuban, C. D., & Shirkey, E. C. (1974). When is a correlation matrix appropriate for factor analysis? Some decision rules. *Psychological Bulletin*, 81(4), 358-361. <https://doi.org/10.1037/h0036316>
[SCIRP](#)
- Eftekhari Shahri A S, Momeni Mahmoon H, Akbari A, Ajam A A. (2023). The components of teachers' religious literacy: a systematic review based on Wright's model. *qaiie*. 8(2), 7-28. <https://doi.org/10.61186/qaiie.8.2.7> [In Persian]
- Gholami, S., & Mashhadi-Zadeh, M. (2020). The Effectiveness of the Citizenship Skills Training on the Citizenship Rights Awareness and Practice on These Rights in the First-Grade Junior High School

- Students according to Law Thesis of Imam Sajjad (as). *qaiie*. 5(2), 69-94. <http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.5.2.69>[In Persian]
- Ghorbani, A. & Jomenia, S. J. (2018). The Role of Social Factors (Family, School, Peer Group) in Socialization of Students in Golestan Province. *Journal of Applied Sociology*, 29(2), 113-128. <https://doi.org/10.22108/jas.2018.100602.1013>[In Persian]
- Harrison, T., & Polizzi, G. (2022). (In)civility and adolescents' moral decision making online: Drawing on moral theory to advance digital citizenship education. *Education and Information Technologies*, 27(3): 3277–3297. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10710-0>
- Kaiser, H. F. (1974). *An index of factorial simplicity*. *Psychometrika*, 39(1), 31–36. <https://doi.org/10.1007/BF02291575>
- kamalpourkhob, N. , nazari, K. and kamalpourkhob, K. (2021). Social analysis of citizenship education structures among students from the perspective of high school teachers in Tehran. *Quarterly journal of research in social studies education*, 3(3), 147-171. https://alborzmag.cfu.ac.ir/article_1925.html?lang=en[In Persian]
- Karami, N., Kachoueian Javadi, R., Ghadami, M., & Mohebbi, A. (2021). Designing a Model of the Citizenship Education for the Primary School Students Based on the Components of the School of Islam. *qaiie*. 6(4), 31-52. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.6.4.31>[In Persian]
- Khezri, F. (2024). A strategic analysis for preventing social harms among students: A review of global experiences with emphasis on approaches, strategies, and prevention and control programs. *Reports*, 32 (2), 19755. <https://doi.org/10.22034/report.2024.16818.1736>[In Persian]
- Kiyani, M., & Pourjamshidi, M. (2021). The Explanation of Spiritual Education for Children (S4C) with an Emphasis on the Theoretical Foundations of Fundamental Transformation in the Formal Public Education System of Iran and Examining E-learning Opportunities and Challenges for it. *qaiie*. 6(2), 109-132. <https://doi.org/10.52547/qaiie.6.2.109>[In Persian]
- Kohen, J. (2013). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Routledge.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610. <https://doi.org/10.1177/001316447003000308>
- Mazidi M, Iranpoor M, Khoshbakhat F. (2017). Shirazi High School Students' Perceptions of Extracurricular Activities and Their Relationship with Demographic Variables. *qaiie*. 2(1), 7-32. <https://doi.org/10.29252/qaiie.1.2.7>[In Persian]
- Mohammadi, M. , Sajjadih, N. S. & Bagheri Noaparast, K. (2023). The Explanation of the social education concept in childhood based on the Islamic theory of action. *Foundations of Education*, 13(1), 53-72. <https://doi.org/10.22067/fedu.2024.75692.1143>[In Persian]
- Mohammadi, S. (2022). A Meta-Analysis of Research on Multicultural Education, Citizenship Education, Moral Education, *Political Education and Religious Education In Iran*. *Research in Teaching*, 10(2), 111-88. <https://doi.org/10.34785/J012.2022.029>[In Persian]
- Mosavinodushan, F. , Nili Ahmadabadi, M. R. & Neyestani, M. (2022). Phenomenological Exploration of Teachers' Basic Competencies for Realization of Social and Political Educations. *Journal of Applied Sociology*, 33(4), 29-48. <https://doi.org/10.22108/jas.2022.131720.2234>[In Persian]
- Nazari, K. & Salehi, P. (2018). The Role of Hidden Curriculum in religiosity from the Viewpoint of Elementary Teachers of Masjed Soleiman province. *Theory and Practice in Teachers Education*, 4(6), 86-120. https://itt.cfu.ac.ir/article_973.html[In Persian]
- Samadi, M. (2022). Investigating the causes of vulnerability of the educational system in cultivating students' religious identity. *National Studies Journal*, 23(91), 33-54. <https://doi.org/10.22034/RJNSQ.2022.317134.1335>[In Persian]

- Shamshiri, B., Shirvanishiri, A., & Zarei, L. (2021). Pathology of religious education in secondary school students (from the perspective of education specialists, teachers and students). *Research in Islamic Education Issues*, 29(51): 233-251. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22516972.1400.29.51.10.2>[In Persian]
- Shojaei Shemirani,R., Sarmadi,M. R., Maliki,A. & Samadi, M. (2023). Studying the fundamental transformation of education from the perspective of social education in the first and second secondary schools. *Islamic lifestyle with a focus on health*, 7(2), 493-505. https://www.islamiilife.com/article_185167.html[In Persian]
- Siami,L. , Maleki,H. , Sarmadi,M. R. and Farajollahi,M. (2023). Identifying the Underlying and Effective Factors in the Model of Social Education According to the Characteristics of Primary School Students with an Emphasis on Upstream Documents. *Islamic lifestyle with a focus on health*, 7(2), 485-492. https://www.islamiilife.com/article_185166.html?lang=en[In Persian]
- Siyahi Zadeh Fard, S.H. (2024). Religious Education of Students in the Country's Education System; Status Assessment, Challenges, and Policy Requirements". (e20121). *Reports*, 32(7), e20121. <https://doi.org/10.22034/report.mrc.2024.1403.32.7.20121>[In Persian]
- Talebi, Z., Mosadegh, H., & Mubaraki, H. (2022). Determining the Relationship between Hidden Curriculum and Social Responsibility of High School Students. *Theory and Practice in Teachers Education*, 8(13), 50-23. https://itt.cfu.ac.ir/article_2336.html?lang=en[In Persian]
- UNESCO. (2015). *Rethinking education: Towards a global common good?* UNESCO Publishing.
- Yazdani, F., Abbasi, E., Hasani, M. & Aliasgari, M. (1970). Designing and Validating the Curriculum of Social Education Lesson of the First Level of High School, Based on the High Level Documents. *Research in School and Virtual Learning*, 6(2), 95-117. <https://doi.org/10.30473/etl.2018.5143>[In Persian]